

Такишева А.Ж.

М. ДУЛАТОВТЫҢ «ОЯН, ҚАЗАҚ!» ЖИНАҒЫН МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУДА СҰРАУ-ТАПСЫРМАЛАР ЖҮЙЕСІ

Такишева А.Ж.

СБОРНИК М. ДУЛАТОВА «ОЯН, ҚАЗАҚ!» В СИСТЕМЕ-ЗАДАНИЙ ОБУЧЕНИЯ В ШКОЛЕ

УДК:371.009/78-38

В этой статье разработана система вопросов и заданий по казахской литературе для учащихся старших классов.

In this article is given the system of question tasks in teaching of fictions in high schools.

Сұрау-тапсырмалар - оқулықта әдеби мәтінді талдату үшін берілетін- сұрақ түріндегі тапсырмалар жиынтығы. Әдеби тапсырмалардың қай-қайсысы болмасын оқушыларды өздігінен ізденіске жетелейді. Оқушылар тапсырмаларды орындау барысында өзіндік ой түйеді, қорытынды жасайды. Ең бастысы, шығарма элементіне еніп, мәтінді түсінуге алғы шарт жасалады.

«Сұрау-тапсырмаларға мәтінді шығармашылықпен оқып шыққан шәкірт қана жауап бере алады», - дейді ғалым Т. Акшолоаков. [1, 92]

«Сұрау-тапсырмаларды көркем шығарманың табиғатына, талдау жұмыстарының түрлері мен мақсат-міндеттеріне, оқушылардың игеруге тиіс басты білім-білік, дағдыларына қарай түрлендіріп беру керектігін», -айтады ғалым Ә. Дайырова. [2, 18]

М. Дулатовтың шығармаларын жоғарғы сыныпта өту барысында оқушы назарын қандай мәселеге аудару керек?

«Оян, қазақ!» мазмұнына келгенде, бұл - қазақ ұлтшылдарының сол кездегі бағдарламасы, - деуге болады..., «Маса» ызындап оятса, «Оян, қазақ!» айғайға басқан ащы ұран болды - деп жазды С. Мұқанов 1932 жылы жарық көрген «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті, I бөлім ұлтшылдық, байшылдық дәуірі» кітабында. [3, 25]

Ал ғалым С. Қирабаев «Оян қазақ!» - XX ғасыр басында қазақ арасына ең көп тараған және Міржақыптың ақындық даңқын көтерген кітап... Жинаққа кірген әрбір өлең жолының ар жағында ел тағдыры үшін жанын шүберекке түйіп, шырылдап, бебеу қаккан патриот, ұлтжанды, еркін ойлы азаматтың тұлғасы елестейді...» деп жазады. [4,56]

«Оян, қазақ!» халықты оята алды ма?

Бұл жинаққа қандай өлеңдер енді?

Өлеңдерінің мазмұны, идеясы не туралы болды?

Ақынның өзін тыңдайық.

Бұл сөзді жазғаным жок ақын болып,

Халықтентек, жалғыз өзім мақұл болып.

Қайғы мен хал мүшкілін білдіргенім -

Ұйқыда жұрт жатқан соң ғафыл болып.

Оқушылармен бірлесе отырып, қазақтың көзі ашық, ұлтжанды азаматының қолына қалам алу себебін ашуға тырысамыз.

- XXғасыр басындағы ең өзекті мәселелер қандай мәселелер еді?

Оқушы жауабы: Жер мәселесі, дін мәселесі, жесір дауы, оқу-білім, саяси мәселелер, сайлау, ел басқару. Ендеше, ақын осы өзекті мәселелер төңірегінде толғанды.

1-тапсырма. Ақын өлеңдерінің тақырыптарына көңіл аударыңыздар.

«Сайлаулар хақында», «Қазақ жерлері», «Мешіт-медресе хақында», «Қазақ халқына діни бір уағыз», «Өнерін халық пайдасына жұмсап жүрген оқығандарымызға», «Жастарға», «Қазақтың ру басшыларына», «Пасық байларға», «Атқамінер сұмдарға», «Терме», «Таршылық халіміз хақында аз мінәжат», «Жесір даулары хақында», «Жігіттер», «Насихат ғұмумия» т.б.

2-тапсырма. Ақын өлеңдеріне талдау жасаңыздар. Оқушыларға ақын өлеңдерін таратып беріп, талдау жасату.

Кесте № 6 - М. Дулатов өлеңдеріне талдау жасату тапсырмасы

Өлеңдері	«Қазақ халқының бұрынғы һәм бүгінгі халі»	«Таршылық халіміз хақында аз мінәжат»
Мазмұны	...Күштісі нашарларын шауып алып, Бұрынғыдай болмаған, бәле болғай. ...Екі сұңқар таласса, күзгынға жем, Берекесін бұл қазақ сүйітіп құртқан. ...Өзді-өзі тату болып тұрған күнде, Қалар ма еді һәр нәрседен мұндай босқа? (Идеясы: бірлік) Дұшпанға таба болып, күлкі - досқа.	II ...Қазағымыз қырық ауызды бола қалар, Шыкса егер пайдалы іске біреу бастай V Молда болсаң, өсек көп ерген артқа, Хакім болсаң, күңкіл көп және халықта. Өнерлінің дұшпаны көп болады, Сол себепті шықпайды ісі жарыққа. VI Шортандай шабақ жұтқан жалмауыздар, Тексеріп өз ғайыбын сынамаған. VII Малға кедей болғаның жетілерсің,
Идеясы	Бас қосып киргизский интеллигент, Біздерге қазақ камын ойлау керек.	Ғылымға кедей болғаның өкінерсің.
Әдісі	Әңгімені әріден қозғап. шолу жасау. сыншылдық	
Тілі	Өсиет, насихат, өнеге сөздер көп кездеседі. Кірме сездерді көп қолданады.	

3-тапсырма. Акын өлеңдерінен накыл сөздерді жинаңыздар.

1. Жатқанға жан жоламас.
2. Аяғы қылдан таю - қандай мағына береді?
3. «Тамшыдан тама берсе дария болар» білім алуға талпыну.
4. «Ағайын бар болсаң, көре алмайды,
Жок болсаң бере алмайды»
5. Екі көзің бір-біріне жау.
6. Итжығыспен өткен әмір.
7. Ықылассыз егінін тасқа егер.
8. Кәңіл батыр- көз қорқақ.
9. Қыздырманың қызыл тіл,
Түбіңе жетер соны біл.

4-тапшырма.

Үзінділерді жаттап алыңдар.
Жабыдан туған болса, мәстек болып,
Жерінде бас кәтермей, қалар оттап. ...
Жатқанға жан жоламас дегендейін,
Көрдің ғой заманың, міне, түрін.

Насихат ғумумия

III

Тұрғанда бойда қуат жүрген жақсы,
Аяғың бір күн ңылдан кетер тайып.
Басынды тауға да соқ, тасқа соқ,
Отырма бір орнында, құр мұңайып.

Жүргеннен тіпті карап пайдалырақ,
Күніне үйренсең де жалғыз қаріп,
Тамшыдан тама берсе, болар дария...

V

Шәкірттерді өтейінші бір жанап,
Шетке ұстамай, сіздерді де бір санап.
Неше түрлі бұл заманда ғылым бар,
Үйренуге пайдалысын қыл талап.

VII

Мээ болмай мыңдап жиған малыңызға,
Ұмтылып ғылымға да көзінді ашшы.
Көре алмай біреуіңнен бірің ассаң,
Өз-өзің күншілдікпен болма ашшы.
Бірінен бірі тағлим алмақ үшін
Бұл күнде жердің жүзі араласты.
Білуге білмегенін құмар болып,
Әр қайсы орге ұмтылып жағаласты.

IX

*Ағайын барды күндеп көре алмайды,
Жоқ болса, жомарттық қып бере алмайды.*
Кеткені берекенің сол болмаса,
Білмеген білген тілін неге алмайды?

*Екі көз бір-біріне дұшпан болып,
Болса да қандаи жақын сене алмайды.*

*Ғұмыры ит жығыспен бара жатыр,
Белгілеп бірін-бірі жеңе алмайды.*

Бастаса пайдалы іске біреу шығып,
Соңынан көмек беріп ере алмайды.
Ықылассыз кейбір надандар,
Тасқа егін себеді.
Ақымакқа айтқан насихат
Дәл осымен тең еді.

Жүгенсіз кеткен бас асау,
Айтқанға қайтіп көнеді.
Көңіл - батыр, көз - қорқақ,
Айтатын сөзім көп еді.

XI

*Қыздырманың қызыл тіл,
Түбіңе жетер соны біл.*
*Паидасы жоқ тигендеи,
Сөз байлығы дария Ніл.*

*Күле кіріп күңірене
Үйіңнен шығар ол құрғыр.*
Көз алдында бір түрлі,
Шыға бере шашар сыр.

*Жақсымен өткен мәжіліс
Бір сағаты бейне жыл.*
*Жаманның сенбе сөзіне,
Тайдырып кетер жіңішке қыл.*

4-тапсырма. XX ғасырдың басы. Қазақ елі тығырықта. Акын тығырықтан шығу үшін қандай жол ұсынады?

5. Акынның ағартушыГ- демократтар пікірімен үндестігі және айырмасы. Акын өзіне нені мақсат тұтады?

6. Қазақтың бұрынғы өмірін қалай суреттейді? Қазақтың ел болуына нелер кедерп болды деп есептейді?

Оқушының өз пікірі тыңдалады.

Ал Міржакып Дулатов пікірін тыңдайық. Өлеңдерін СД дискіден тыңдату.

Оқушы жауабы: Акын өлеңдеріне сүйенсек, ел болуға негізгі кедергілер алауыздық, халық пайдасын ойламау, ақылмен шешпеу, жауға қарсы қорған құрмау, ғылымға ұмтылмау, жол көрсетер адамның аздығы. Акын шешімі: халықты ояту керек.

5-тапсырма. Интерактивті такта арқылы М. Дулатовтың «Өнермен асыл болған нәрселер» өлеңін Ы. Алтынсариннің «Өнер білім бар жұрттар» өлеңімен салыстыру.

Рустияның заводы мен көп фабрикасы,
Табылған соныменен халық пайдасы.
Қымбатты арзан қылған сол екеуі,
Нашарға жеңіл келіп пұл бағасы, -
деген түйінімен келісесіздер ме? Байлықтың бәрі тек ғылыммен келеді деген тұжырымының өзектілігін - дәлелдендер.

6-тапсырма. «Сайлаулар хақында» өлеңіндегі айтылатын сынның бүгінгі өмірмен байланысы бар ма?

Болыс болар мал шашып шығынданып,

Сайлау өтер осылай тынымданып.
 Әбден болып алған соң расходын,
 Бітіреді халықтан жылында алып.
 Өзіне-өзі халыққа жаны ашымай,
 Мал шашар боламын деп волостной.
 Жұмсаса қандай жақсы болар еді,
На пользу образования народной,-

деген өлеңжолдарынан қай акынмен үндестікті байқауға болады. Қазіргі заманмен үндестік бар ма?

7-тапсырма. «Қазақ жерлері» өлеңінде Ресейдің отарлаушы саясатын қалай әшкерелейді?

«Келді де егін салып байып кетті, Жалқау ма бұлар, тәңірі-ай, *бһтп* жұрттай,- деген өлең жолдарын оқи отырып, заман аңғарын түсінген саясаткер ақынның келбетін танимыз.

8-тапсырма. Сол кездегі білім беру жүйесін, мешіт-медіреселерді қалай сынайды?

9-тапсырма. «Қазақ халқына діни бір уағыз» өлеңінің казак зиялыларының үкіметке жолдаған арызындағы (петиция) дінге қатысты сұрақпен үндестігі туралы» не айтар едіңдер?

10-сұрақ. «Өнерін халық пайдасына жұмсап жүрген оқығандарымызға...» өлеңіндегі оқыған азаматтарға сүйсіну, мақтаныш сезімі.

11-тапсырма.

Өлеңдерін талдап, өзіндік пікір жазу.

«Жастарға» Бүгін: қалыңұйқы, көз іскенше ұйқы,

Ертең: Жастар - жаңа гүл ашқан бакша, жар салып жұртқа қақсамай іс бітпес.

Халыққа, жастар, басшы бол,

Қараңғыда жетектеп.

Терең судан өтер ме,

Мың койды серке бастамай?

«Қазақтың ру басшыларына» қандай мінездеме береді?

«Надан, шабан, есекше қарның ток, ел кезіп ет андыған, өнермен жұмысы жоқ, саспайсың, арамнан кашпайсың».

«Пасық байларға» қандай мінездеме береді?

«Басқаны жау көру, арамнан мал жию, қайыр зекет бермеу, ғарып, міскіндерді көрмеу, рақымсыз, жетім-жесірді кеудеден қағу, пақырларды құдайдың сүймес құлы деп есептеу, ұрлық, қулық, барымта, момынды сору, бір сөзінде түйін жоқ кара қарға секілді қолы бостық».

«Аткамінер сұмдарға» берген мінездемесі

Сұмдығын сатқан аткамінер, сырын жасырған, берген пара есебін елден жиып алады.

Болыс болып алған соң,

Берген пара есебін

Елден жиып алады.

Анасы деп болыстың,

Мынасы деп болыстың.

Жүру, тұру шығы ндап.

Бай патшаға тақалмай,

Момындарды сорады.

Кедейге салық салады.

Идеясы: (жемқорлық)

Терме

Қиянаттан бой тартып,

Шық әділет жолына
 Мұны істесең шығарсың,
 Абыройдыңтағына.

Таршылық халіміз хақында аз мінажат
 Өз өзіміз дұшпан болып жүргенде,
 Жарар еді басқаға жем болмасак.

Идеясы: Алауыздық, надандықты сынау.

Ғылым үйрен, ашылсын көзіңжастар,
 Тәрбиеле өзінді өзін жастар.

Көп қуып қорқақ едік батыр қылды,

Біздерге енді не бар аянатын.

Идеясы: күреске шақыру.

12. Ғалым-зерттеушілердің пікірлері мен өз пікіріңді салыстыр.

13. Өз пікірлеріңді акын өлеңдерінен үзінділер келтіру арқылы дәлелдеңдер.

Сұрау-тапсырмаларды эзірлеумен қатар, оқушыларға оларды орындатудың педагогикалық-психологиялық негіздерін білу де маңызды.

Жоғарғы сынып оқушылары орта буын оқушыларына қарағанда тапсырма орындауға құлықсыз келеді, сондықтан оларды сұрау-тапсырмалармен жұмыс істеуге жұмылдыру, ынталандыру керек. Ал оларды жұмылдыру үшін оқыту процесін ұйымдастырудың психологиясын білу керек. Яғни, оқушылар жауапкершілікті өз қолына алып, тапсырманы орындауға бар ынтасымен- кірісуі керек. Ол үшін олар бұл тапсырманы орындай алмаймын деген қорқынышты жеңуі және бұл тапсырманы орындау маған не үшін қажет деген жалқаулықты, ішкі қарсылықтарды жеңуі қажет. Ал тапсырманы орындау арқылы оқушы жаңа дағдылар, тіл байлығын, көпшілік алдында сөйлей білу іскерлігін игеріп, осы сияқты көптеген қабілеттерге ие болады. Осыны оларға үнемі ескертіп, есіне салып отыру керек. Егер немқұрайдылық танытсақ, нәтижеге жете алмаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ақшоплақов Т. Әдебиет оқулығына әдістемелік нұсқау. - Алматы: Рауан, 1996 - 92-бет.

2. Дайырова Ә. Қазақ әдебиетінен білім мазмұны мен әдістерін жетілдіру мәселелері./ғылыми мақалалар жинағы/. - Алматы: Кітап, 1990. V, VI класстардың әдебиеттік оқу кітаптарын жетілдіруге байланысты ұсыныстар. 18-бет.

3. Мұқанов С. XX ғасыр басындағы казак әдебиеті. Қызылорда: Қазақстан, 1932ж. 25-бет.

4. Қирабаев С. Әдебиетіміздегі ақтаңдақ беттер. Ұлы ағартушы, демократ, педагог Ы.Алтынсарин бөлімі. А, 1995 56-бет.

5. Дулатов М. Шығармалары. - Алматы: Жазушы, 1991. -20-бет.

6. Жұмажанова Т.Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. Алматы: Білім, 2009.